

Կ. ԲԱՍՄԱԶԵԱՆ, «Հայկական ընդհանուր դրամագիտութիւն»

Կ. Բասմազեանի այս աշխատութիւնը, որ 1934 թին արժանացած է «Սրբոց Թարգմանչաց - Դուրեան գրական մեր-ցանակ»-ին, վերջերս լոյս տեսած է, վեներտիկ, Ս. Ղազարու տպարանը:

Հայրենի բնավայրէն խլած ժողովուրդի մը մնացորդներուն է որ կընծայաբերէ բազմավաստակ բանասէրը՝ այս աշխատութիւնը՝ շքեղ եւ խնամ-ւած հրատարակութեամբ մը, զարդար-ւած հարիւր փառասուն պտկերներով:

Հայկական մատենագրութեան մէջ դրամագիտական ուսումնասիրութիւն - ները շատ հազարէկ եղած են, հակա-ռակ այն մեծ տարողութեան, որ ան ունի, մեր անցեալն ու պատմութիւնը առարկայական կերպով ուսումնասիրե-լու տեսչկէտով: Ասոր պատճառները բազմապիսի են: Հայկական հնագիտու-թեան ուսումնասիրութիւնը ցարդ ա-ռաւելապէս օտար մասնագէտներու գործն է եղած: Բացառապէս դրամա-գիտութեան մէջ միայն ունեցած ենք, եւրոպական ըմբռնումով հեղինակու-թիւն մը, անցեալ դարուն, Հայր Կղե-մէս Սիպիլեան, Վիեննական, որ ա-ռանձինն, հիմը դրած է հայկական դը-րամագիտութեան — երբ գրեթէ անկոյս գետին մըն էր ան — իր կազմած դրա-մական հաւաքածոներով: Այսօր, դժ-բախտաբար, յանիրաւի մոռցած դէմ-քերէն մէկն է ան: Անուղղակի նպաստ բերած են անոր նաեւ հին դրամներու հաւաքածոյ կազմողներ, ինչպէս, Սե-րաբէ Ալիշան (եղբայր Հ. Ղ. Ալիշանի), Զեմոր պէյ Մերհամետեան, կեսարա-ցի միջատագէտ Գրիգոր Թէլլալեան, Կիլիկիոյ Սահակ Բ. Կաթողիկոսը, Նը-շան Գալըպեան, եւ այլն, առանց յի-շելու երկրորդականները:

Ուրեմն երկար առեւնէ ի վեր զգաց-

ւած պակաս մը կուգայ լրացնել Կ. Յ. Բասմազեան, իր այս երկասիրու - րեամբ, որ կընդգրկէ հայկական դրա-մագիտութեան բոլոր շրջանները, երբ Հայաստան անկախ էր, եւ կամ օտար տիրապետութեան ենթակայ, եւ ասի-կա՝ տեսակ մը հանրագիտարանի ձե-ւով: Երբ պատմական շատ մը յիշատա-կաբաններ — ձեռագիրներ, արձանա - գրութիւններ, նախնեաց շէնքեր ու գե-րեզմաններ ընդմիջտ կորսւած են, հա-մեմատաբար, դրամները ուսումնասի - րութեան համար աւելի հանրամտչիկ նիւթեր են, ամենէն վաւերական աղ-բիւրներն են մեր անցեալ պատմութիւ-նը առարկայօրէն եւ անխաղախ կեր-պով լուսաբանելու: Անոնք ամենէն հշգրիտ վաւերանիշներն են, հաստատող ժողովուրդներու անկախութեան եւ կամ օտար տիրապետութեանց ազդեցութեան ենթարկելուն: *Դրամագիտական աղ - բիւրներու համաձայն պիտի գրուի օր մը մեր ճշգրիտ եւ ճշնական պատմութիւնն ալ:* Այսպիսի աշխատանք մը գործը չէ անհատի մը, եւ ամէն շրջաններու մաս-նագէտներու պրպտումներուն ձեռք բե-րած արդիւնքէն միայն կախում ունի ան: Բայց այս ուղղութեամբ դատե-լով իսկ, Կ. Յ. Բասմազեանի այս գոր-ծը իր նախընթացը չունի մեր մէջ, որ իբր ուղեցոյց պիտի ծառայէ հայ սկըս-նակ բանասէր - դրամագէտներուն:

Արեւստի տեսակէտով հայկական դը-րամագիտութեան ամենէն շահեկան շըր-ջանը, *Մեծն Տիգրանեան շրջանն է*, հելլէն ֆաղափակրթութեան իբր հայա-տիպ եւ յունագիր կարող, եթէ կը ներ-լի այս բացատրութիւնը, եւ *Կիլիկեան շրջանը*, Ռուբինեան դրամները, որոնք հայ գրերով արձանագրւած են: Ո՛չ մէկ տեղ, այնքան անսպառ առատութեամբ կը գտնուին այն *դոկիմաններէն*, ո՛ր-

քան Հայկական — կիլիկիոյ մէջ, հա-
կառակ անոր ամենավերջին տիրապե-
տողներուն՝ օսմանցի բուրքերուն՝ ա-
մէն հայանիշ յիշակերտ փնացնելու ի-
րենց վանդալութեան: Հայ ծերունիներ
կը պատմէին ինծի (1890 եւ աւելի վեր-
ջերն իսկ), թէ իրենց տղայութեան,
Հայակիլիկիոյ ամէն դին, երբ ան դեռ
օսմանեան կայսրութեան մաս չէր կազ-
մեր — Գոգանօղլուներու փերստ — տի-
րապետութիւն — եղիպտական գրաման
շրջան — ժողովուրդին մէջ, առուծա-
լի միջոցին, դեռ շրջաբերութեան մէջ
էին, իբրեւ ընթացիկ դրամ, կիլիկեան
հայկական հայագիր դրամները, *աս-
լանլը* (առիւծանիշ) անւանակոչու -
քեամբ, որ ատեն հայերը հոն կ'ստան-
կալս էին, անկախութեան կորուստէն
դարեւ յետոյ...:

Պարզ մատենալսօսականի մէջ սահ-
մանափակիլը աւելի նախընտրելի էր,
այս գործի մասին, բայց տեղին էր,
այսօր, այս կարգ մը յիշողութիւննե-
րը արձանագրել, անցողակի կերպով:
Աչքի աջեւ ունիմ, սակայն, հրատա-
րակած գործը, որ համբերատար աշ-
խատութեան մը արդիւնքն է, հակա -
ռակ այսպիսի գործերու մէջ գրեթէ
միշտ անխուսափելի բերիներուն, եւ
ներշնչումի ազդիւր մըն է, հայրենա -
գութի հայկական սփիւռքին: Կ. Յ.
Բասմաջեան այն մեղաջան բանասէրն
է, որ կըցած է, — աւելցնեմ նաեւ որ
բախտն ալ ունեցած —, լոյս ընծայե-
լու, պարբերաբար, իր երկար տարինե-
րու հետազօտութիւնները, գրքի ձեւով:
*Աժիր - Տովլաթ*էն յետոյ, իր այս դը-
րամագիտական երկասիրութիւնը, իր
ամենէն լաւ գործն է, զոր այսօր կը
ներկայացնէ գիտական աշխարհին, միս-
միանկը, — գործ մը, որ կատարելա-
տիպ ըլլալու վեճամտութիւնը չունի
արդէն, բայց անհատապէս հերոսական
գործ մըն է: Այս կարգի աշխատու-
թեանց հրատարակութեանց գործը կը
պատկանի աւելի պետական հաստատու-

թեանց, ի՛նչ ըէժմի եւ աշխարհայեաց-
քի ալ պատկանին: Անցեալին ուսում-
նասիրութիւնը լաւագոյն կերպն է գո-
հացում տալու, մարդոց հոգեկան եւ
մտաւոր անտեղիտալի պահանջներուն,
զոր պիտի ունենան միշտ, ըլլան անոնք
բրաժոյ պահպանողականներ թէ ծայ-
րայեղ ձայներ...:

Այս գիրքը լաւագոյն առաջնորդ մըն
է հայրենագութիւն եւ հայաբնակ սե-
րունդներուն, մղելու համար զանոնք,
որ շահագրգռւին իրենց անցեալովը:
Դիւրաշխատ գործ մըն ալ չէ, եւ կա-
րելի չէր զայն ի գլուխ հանել, առանց
այն հանճարեղ համբերատարութեան,
որ Կ. Յ. Բասմաջեանը կը բնորոշէ,
իր *Թրբաթու* մանկութենէն ի վեր, որ
հետամուտ եղած է, հայ անցեալը ան-
ձամբ ուսումնասիրելու, փորձած է հայ
յիշատակարանները մոռացութենէ և կո-
րուստէ փրկել, անցելապաշտ մեծ հո-
գիներու աղապատանքով մը, արձանա-
ցնելով զանոնք պարբերական հրատա-
րակութիւններու մէջ:

Պիտի վարանէի ո եւ է դիտողութիւն
մը փորձելու, *մէկ անձի մը կողմէն*
գլուխ հանած այսպիսի աշխատութեան
մը մասին:

Գրքի տպագրութիւնը անբերի է: Հե-
ղինակը իւրաքանչիւր շրջանը կը փակէ
մատենագրութեամբ մը: Նախընտրելի
էր, սակայն, որ առանձին եւ ամբող-
ջական գլուխ մը յատկացնէր անոր,
որովհետեւ գործը սահմանած է հայ
եւ օտար նորընծայ մասնագէտներու:
Կը թի թէ հեղինակը զանց ընել ստիպ-
ւած է այս, ինչպէս նաեւ կարգ մը նո-
րագիտ հայկական դրամներու վերաբ-
տաղութիւնն ալ, հաւանաբար մեծա-
ծախս ըլլալուն համար:

Այս երկը ոչ միայն նպաստ մըն է
հայ գիտական գրականութեան, այլ եւ
կարեւոր ճիւղական գիտ մը՝ օտարնե-
րու ձեռքին, հայ պատմութիւնը ու-
սումնասիրելու համար: